

Válasz

Csikány Tamás, Hahner Péter és Penke Olga

az *Egy magyar származású francia diplomata Kelet-Európában a 18. század második felében François baron de Tott (1733-1793) életpályája* című akadémiai doktori értekezéséről írott opponensi véleményére

Mindenekelőtt szeretnék köszönetet mondani Opponens Kollégáimnak, akik kitüntető figyelemmel és filológiai alapossággal olvasták el a doktori pályázatomban benyújtott dolgozatot. Különösen fontosnak és megtisztelőnek tartom, hogy e több tudomány (hadtörténet, diplomáciatörténet, eszmetörténet, irodalomtörténet stb) határmezsgyéjén elhelyezkedő témájú munka történészi, hadtörténészi és irodalomtörténészi szemszögből egyaránt alapos, sokrétű és további munkára ösztönző bírálatot kapott. Bírálóim észrevételei nyomán számos olyan – korábban talán kevésbé fontosnak tartott – részletet, fogalmat vagy feltevést sikerült újragondolnom és korrigálnom, amelyek minden bizonnyal sokat segítenek majd a jelenlegi kézirat tökéletesítése és későbbi, esetleg könyv formájában való megjelentetése céljából is. Bár a bírálatok több közös elemet tartalmaznak, olyan eltérő diszciplináris jelleggel bírnak, hogy úgy láttam jónak, hogy – egy rövidebb, az Opponenseim által közösen megfogalmazott észrevételekre és problémákra fókuszáló bevezetés után – külön-külön válaszolok részletesebben a bennük megfogalmazott kérdésekre és felvetésekre.

Nagyon örültem annak, hogy mindhárom Opponensem egyaránt pozitívan ítélte meg, hogy doktori dolgozatom témájaként egy életrajzi munkát választottam. Az életrajzírás sokáig a történetírás megbecsült műfajának számított és nagy hagyományai vannak a magyar és egyetemes historiográfiai irányzatokban egyaránt. A 20. század második felében a műfaj háttérbe szorult a gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti és mentalitástörténeti irányzatok előtérbe kerülésével. Ugyanakkor a műfaj gazdagodott is ezen irányzatok tudományos eredményeivel, és az elmúlt évtizedekben ismét látványos fellendülésnek indult. Az életrajz írásakor a történész – akaratlanul is – egy nagyon fontos alapkérdésre igyekszik válaszolni: az általa vizsgált egyén alakította-e a történelmet, vagy a történelem formálta-e az ő egyéni jellegzetes pályáját? Anélkül, hogy megpróbálnék egyértelmű választ adni erre az évezredes dilemmára, szeretném pontosítani, hogy a dolgozatom nem klasszikus értelemben vett életrajz, hanem egy diplomata életpályájának fejlődéstörténete, amely elsősorban a diplomáciai karrier és a vele járó feladatok és eredmények bemutatására fókuszál, és ezáltal

próbálja megragadni az egyén és az őt alkalmazó intézményrendszer bonyolult kölcsönhatás-rendszerét. A dolgozatom összefoglalójában (p. 213) így próbáltam meg összefoglalni ennek legfontosabb tanulságát: „François de Tott változó külpolitikai elvek és kormányzati elképzelések bonyolult időszakában zajló diplomáciai pályája – mint egy szerves rész az egész tulajdonságait – tükrözi a francia diplomácia kelet-európai elképzeléseinek változásait.” Ennek megfelelően számos részlet tanulmányozását – vagy a források hiánya, vagy azok szelektív alkalmazása miatt – nem tudtam elvégezni. Így maradhatott viszonylagos homályban az anya személye, aki források tanúsága szerint nem gyakorolt jelentős hatást a fia diplomáciai pályájára, noha az anyai ághoz tartozó neves közgazdász és szépíró Charles-Étienne Pesselier (1712-1763) támogatására bizonyíthatóan számított a fiatal báró. Hasonló okokból szintén kevesebb figyelmet fordítottam a dolgozatom főhőse magánéletének, illetve valószínűleg bonyolult személyisége kérdéseinek.

Mindhárom bírálóm kiemeli a dolgozatban szereplő jelentős franciaországi forrásanyag feldolgozását, azok módszereit és az elért eredményeket. Itt szeretném megragadni az alkalmat, hogy a munkamódszereimből adódó korlátokra is felhívjam a figyelmet. Tott báró magyar gyökereinek és kétségtelen magyar identitása ellenére a témám elsősorban a francia történelemhez kapcsolódik és a források is főleg francia levéltárakban és könyvtárakban elérhetőek. Noha számos ösztöndíj és tanulmányút segítette a kutatómunkámat az elmúlt két évtized során, alapvetően magyarországi kutatóként viszonylag korlátolt lehetőségek között végeztem az anyaggyűjtés és a forrásfeldolgozás munkáját. Óriási segítséget jelentett számomra, amikor Kecskeméti Károly kollégám és barátom segítségével megkaphattam a versailles-i városi könyvtárban őrzött Tott-diplomáciai levelezések mikrofilm másolatát. E több ezer oldalas másolatok módszeres feldolgozásán alapul a dolgozatom meghatározó része. Ezt később egyéb kiegészítő és kontrollforrásokkal egybevetve tudtam feldolgozni, de sajnos a teljesség igénye ellenére tudatában vagyok annak, hogy még számos fontos információ továbbra is a levéltári dobozok mélyén lapul.

Először **Csikány Tamás** bírálatára szeretnék válaszolni. Bírálóm elsősorban hadtörténeti szempontból tekintette át a dolgozatot és ennek megfelelően ezen a téren járult hozzá a kézirat szövegének szakavatott értelmezéséhez és a megfelelő terminológia kiválasztásával annak minőségi továbbfejlesztéséhez. A munka bevezetésében található fogalmak (centrum vs periféria, hadügyi forradalom stb.) sorában Opponensem felveti, hogy megfelelő magyarázat nélkül vezetem be a kisháború fogalmát, amely tudvalevőleg éppen ebben a korszakban élte virágkorát a nyugat-európai hadszíntéren. A felvetés alaposágát alátámasztja az a tény is, hogy a szakirodalom nagyon sokáig éppen a 18. századi nyugat-

európai (franciaországi, poroszországi stb) magyar emigrációk tevékenységének tulajdonította a kisháború (*petite guerre, little war, Kleinkrieg* stb.) látványos elterjedését. A kérdést övező tudományos érdeklődés a legutóbbi időkben tapasztalható látványos fellendülése és az ezzel járó számos publikáció határozottan rámutatott annak rendkívül árnyalt voltára. Csak példaként jegyezném meg, hogy a kérdést legalaposabban tárgyaló Sandrine Picaud-Monnerat doktori disszertációja – amelynek kutatásai csupán az osztrák örökösödési háború flandriai hadszínterére korlátozódnak – mintegy kétezer oldalon foglalkozik a kisháború korabeli problémakörével! Ezzel csupán azt szeretném kihangsúlyozni, hogy a fogalom rendkívül dinamikus és folyamatosan változó tudományos interpretációi alapján arra lehet következtetni, hogy a korabeli kisháború teóriája több elméleti iskolát és gyakorlati irányzatot foglalt magában, amelyek feltárása folyamatosan zajlik, részben éppen az asszimetrikus hadviselés iránti megújuló érdeklődés miatt. Mindenesetre a felvetett gondolatot a dolgozat nyomdakész változában részletesebben is ki fogom fejteni. Amit feltétlenül szerettem volna a dolgozatomban kihangsúlyozni, az a kisháború tatárok által folytatott gyakorlata volt, amelyet éppen Tott részletes beszámolóiban és nyomtatásban is megjelent műve segítségével ismerhettem meg a nyugati közvélemény. Az itt leírt harcászati és logisztikai szervezési módszerek elismerésre készítették az akkori világ egyik legmodernebb hadseregének katonatisztjét is.

Külön megtiszteltetés számomra, hogy a báró oszmán tüzérség megreformálása terén elért eredményeivel kapcsolatos kutatásaimat egy tapasztalt tüzértiszt bírálhatta. Jómagam – eltekintve a sorkatonai szolgálat alatt szerzett viszonylag csekély ilyen jellegű tapasztalataimtól – elsősorban a francia nyelvű szakirodalomból, illetve francia hadtörténész kollégáim segítségével tájékozódtam Gribeauval-féle tüzérségi reformok technikai részleteiről. Ennek köszönhetően az általam használt terminológiai is elég „franciás” jelleggel bír. Az ún. „gyorstüzelő ágyútípust” természetesen a korabeli szóhasználat alapján értettem és elsősorban a Tott által bevezetett szüratszik (törökül szószerint „gyorstüzelők”) esetében alkalmaztam. Természetesen elfogadom Opponensem javaslatát, amely szerint a szó a magyar katonai szaknyelvben mást jelent, és igyekszem más találóbb elnevezést keresni erre a szóra. Az aknászat és aknaharcászat elnevezések használatára vonatkozó észrevétel szintén jogos, bár a korszakunkban a mézières-i hadmérnöki iskolában a *les mines* tantárgy valószínűleg mindkét fogalmat magában foglalta. Szintén a francia szakirodalomból kölcsönöztem az „ostromháború” (*guerre de sièges*) kifejezést, amely a hadügyi forradalom következményeként terjedt el elsősorban a nyugat-európai hadszíntéren. Nem annyira katonai szakszóként ismeretes, hanem inkább a hadjáratok döntő színtereit meghatározó átfogó fogalomként, amely inkább hadászati, mint harcászati jellegű műveleteket jellemez. Szintén a

korabeli francia nyelvhasználat alapján került a szövegembe a „hadtest”, amely az Alexandre de Bonneval által alapított oszmán bombász katonai egységre (*corps de bombardiers*) vonatkozott. Ide tartozónak érzem az Opponensem bírálata 4. oldalán javasolt „felpattanó lövés” kifejezésért való köszönetet is, amellyel egy másik álgallicizmust sikerült kiiktatni a szövegből.

Természetesen fontos részleteket tartalmazhat a báró és apja katonai pályája is, de erre eddig csak jóval kevesebb információt találtam levéltári kutatásaim során, mint a diplomáciai karrierjükre vonatkozólag. Noha mindkettőjük katonatiszti dossziéja fennmaradt – ha elég hiányosan is –, csak a legalapvetőbb száraz adatokat tartalmazzák. Sajnos e témáról ők sem írtak személyes katonai visszaemlékezést, amely bővebb tájékoztatást nyújthatna. Véleményem szerint ennek oka az volt, hogy sokkal nagyobb lehetőséget nyújtott számukra a diplomáciai karrier és az ezzel párhuzamos katonai pályájukat részben ennek rendelték alá. Tóth András brigadérosi rangja (*brigadier*) természetesen magas rendfokozat volt, de az *ancien régime* időszakában a szárazföldi hadseregben a lovasságnál egy átmeneti rangot jelentett az ezredesi (*colonel*) és az ezredtulajdonosi (*mestre de camp*) rendfokozatok között. E fokozat kérdése a bírálat 4. oldalán is visszatér, amikor immár az ifjabb Tott Nassau-huszárezredben betöltött – tegyük hozzá „tiszteletbeli” – „másodparancsnoki” rangjára vonatkozott. A „másod-ezredtulajdonosi” elnevezést már csak azért sem javasolnám, mivel a francia királyi hadseregben éppen az 1780-as évekbeli reformok nyomán szűnik meg fokozatosan – először csak névleg, majd teljesen – az ezredtulajdonosi intézmény.

François de Tott nagyon fiatalon került a katonai pályára, és kvázi huszártisztként haladt felfelé a ranglétrán, főleg diplomáciai érdemeinek köszönhetően. Szervezett katonai képzés ekkor még nem létezett a huszártisztek számára (az *École royale militaire* intézményét csak nem sokkal később, 1751-ben hozta létre XV. Lajos), de nagy valószínűséggel alapos magániskolai és gyakorlati képzést kaphatott a szinte gyermekként már a hadseregben szolgáló báró. Az bizonyos, hogy a katonai rajzolásban és a térképkészítésben járatos hősünk valamikor alapos műszaki rajztudást szerzett. Hogy hol és mikor, azt eddig nem sikerült meghatározni. Az a feltételezés viszont, hogy tüzértiszti képzésben vett volna részt, teljesen alaptalan, noha ezt számos neves magyar és francia hadtörténész is feltételezte már. Ezt részben a francia Bercsényi-ezredben folytatott lovassági tiszti pályája és a jól dokumentált korabeli tüzértiszti adabázisok tanúbizonysága mellett az is cáfolja, hogy viszonylag fiatalon török földre távozott. A konstantinápolyi ágyúöntésben és tüzérségi reformokban játszott szerepét sokkal inkább a szolgálatában álló tüzértisztek segítségének köszönhettem, mint saját magának, noha erről szermermesen megfeledkezett a jelentéseiben. A két ismert tüzértiszt

(Obert vagy Aubert és a skót renegát Campbell Musztafa Aga) mellett – egy újabb forrás szerint – még jóval több más francia tiszt is a szolgálatában állt, amelyről természetesen az orosz-török konfliktusból mindenáron kimaradni kívánó francia diplomácia is mélyen hallgatott.

A báró neuchâтели küldetésének bemutatása során merült fel a Francia Királyság 1707-es próbálkozása a hercegség megszerzésére. Erre a Bourbon családhoz tartozó Marie de Nemours halála (1707) adott lehetőséget, aki a hercegségen uralkodó Orléans-Longueville hercegi család utolsó tagja volt. XIV. Lajos a spanyol örökösödési háború okozta nehézségei miatt nem tudta érvényesíteni a neuchâтели örökségre vonatkozó jogait, miközben a neuchâтели rendek a porosz királyt választották uralkodónak. A nagyhatalmi politika különös alakulása következtében váltak a kis hercegség lakói – a francia hatalmi ambícióktól tartva – porosz alattvalókká, amit a francia külpolitika nagyon sokáig nehezen tudott elfogadni.

Tott krími küldetésének kapcsán említi meg Oppenensem azt a fontos – és Charles-Emmanuel de Warnery által is közölt – tény, hogy Tott ekkor már a Szent Lajos Rend viselője volt. Mivel e kitüntetést sokan viselték és Zachar József kutatásai alapján (l. Zachar József: A francia Szent Lajos-rend magyar kitüntetettjei. In: *Idegen hadakban*, Magvető Kiadó, Bp., 1984. p. 445-458.) már a magyar szakirodalomban is ismert volt Tott neve a rend tagjai között, ezért külön nem erősítettem meg e tény, de mindenképpen fontosnak tartom a szövegem továbbfejlesztett változatában az erre való pontos hivatkozást megtenni. Amint már fent említettem, az általam használt diplomáciai levelezés-másolatban nem találtam a hadjáratokra vonatkozó térképeket. Ugyanakkor örömmel közölhetem, hogy a 2013-as Klebelsberg ösztöndíjjal Párizsban folytatott kutatásaim során sikerült a báró eredeti levélgyűjteményében (jelzet: Archives Diplomatiques /La Courneuve/, série CP Turquie Suppl. 17-17bis: François de Tott magyar származású francia krími konzul levelezése) egy általa elkészített, a tatárokkal együtt lefolytatott hadjárat helyszíneit ábrázoló térképet találnom. Hasonlóan szeretném jelezni, hogy szintén sikerült nemrégiben a báró által épített erődítmények helyzetére és felépítésére vonatkozó térképeket és rajzokat is találnunk, amelyeket a francia hadtörténeti levéltár gyűjteményében őriznek (jelzet: Service Historique de la Défense /Vincennes/, série 1 M 1616-1617 Reconnaissance Turquie 1676 – 1784, illetve Reconnaissance Turquie 1785 – 1805).

Hahner Péter opponensi véleményében elsősorban munkám egyetemes történelmi vonatkozásait emelte ki, és a franciáról magyarra való fordításaimat igen hasznos, építő jellegű és javító szándékú terminológiai megjegyzésekkel látta. Tocqueville szövegeinek magyar fordítójaként számos helyen igen találó változtatásokat javasolt az *ancien régime* és

forradalom korának bonyolult politikai és diplomáciai forrasszövegeinek sikeres átültetésére. Mindezekért – egy jövőbeli nyomdakész változat elkészítőjeként is – hálás köszönettel tartozom Opponensemnek!

Terjedelmes bírálatában Opponensem kitér a témaválasztás, a források kiválasztása és azok feldolgozásának módszereire, valamint az elért tudományos eredményekre. A dolgozat áttekintő jellegű bemutatása során tételesen jelzi azokat a hiányosságokat, hibákat vagy elütéseket, amelyek nélkül a dolgozat nyilván tökéletesebb lehetett volna. Lektori alaposággal érvel a földrajzi nevek következetes helyesírása, a nem egyértelmű fogalmak magyarázata és a történelmi személyek pontos azonosításának szükségessége mellett. Opponensi véleményében gyakran nemcsak rámutat a hiányosságokra, az esetleg felmerülő kérdésekre, hanem szakavatott módon azonnal meg is válaszolja azokat. Így az ilyen módon felmerült kérdésekre csak röviden válaszolnék.

Természetesen köszönettel elfogadom azokat a történelmi szereplők életrajzát pontosító megjegyzéseket, amelyek II. Nagy Frigyes unokahúga, az Orlov testvérek valamint Pontecoulant báró személyével kapcsolatban merültek fel. A teljes filológiai hitelesség szerint Tocqueville valóban már XIV. Lajos koránál jóval korábról eredezteti a francia központosító törekvéseket, persze a Napkirály korszakának megkülönböztett jelentőséget tulajdonít ebben a folyamatban. A „forradalom” (*révolution*) kifejezés jelentésének 18. századi nagy változásaival természetesen magam is tisztában voltam a kézirat készítésekor. A szó használata inkább érdekességként ragadta meg a fantáziámat. Ugyanakkor nem vagyok teljesen biztos abban, hogy a szöveg angol fordítója a szót 17. század végi 18. század eleji értelmében használta, nem pedig annak 18. század végi modern változatában, úgy, mint például Jean-Paul Marat, *Les chaînes de l'esclavage* című 1774-ben írott, de csak 1794-ben publikált művében, amely egyébként éppen az angol kormányzatot bírálta. A kérdést nyilván további filológiai vizsgálatok tudnák eldönteni, illetve ha sikerülne azonosítani a fordító személyét és politikai eszméit. Szintén jogos az a pontosítás, hogy George Orwell nem jutott el a Szovjetunióig, de a spanyol polgárháborúban – hasonlóan Arthur Koestlerhez és sok más baloldali értelmiségéhez – elég jól megismerhette a sztálini diktatúra működését.

Rákóczi személyének a francia királyi udvarban való helyzetéről elég gazdag – és valljuk be, igen eltérő megítélésű – szakirodalom áll rendelkezésünkre. Elfogadható Opponensem azon állítása is, hogy valószínűleg maradhatott volna Franciaországban, ám minden bizonnyal gátolta volna a későbbi európai szövetségi rendszer létrejöttét. Más kérdés, hogy a fejedelem csak rangon aluli, a számára is kényelmetlen „incognito” helyzetét nem tudta sokáig elfogadni egy olyan európai – Lucien Bély szavaival *société des princes*-nek

nevezett – környezetben, amelyben csak az uralkodók számítottak fontos tényezőnek. Röviden a helyzet egyik fél számára sem volt könnyen kezelhető, és Rákóczi pedig megragadta az első komoly adandó lehetőséget a távozásra.

A Gribeauval-féle ágyúk jelentősége ebben az opponensi bírálóban is előkerül. Itt alapvetően az újabb francia szakirodalom (Lucien Bély, Jean Bérenger, Jean-Pierre Bois stb) talán kissé sarkított és leegyszerűsítő megállapításaira hagyatkoztam. Természetesen nemcsak a haditechnikai újítások, hanem a forradalom hadvezérei és Napóleon által bevezetett számos hadszervezeti, logisztikai és ideológiai jellegű reformok és újítások vezettek a legendás francia győzelmekhez. A mozgékony Gribeauval-féle francia tüzérségben rejlő hatalmas lehetőségeket feltétlenül Napóleon használta ki a legjobban, és általa váltak e tüzfegyverek valószínűs „csodafegyverré”. A Charleville-féle puskák hatékonyságát véletlenül e sorok szerzőjének is volt lehetősége tapasztalni egy franciaországi konferencia utáni hagyományörző éleslövészetben, és e fegyver töltésgyorsasága és lövéspontossága – még mai szemmel nézve is – egészen kiválónak bizonyult.

A báró méltatlanul elfeledett művészlányának, Sophie de Tott-nak élete utolsó versailles-i szakaszára vonatkozó megjegyzés természetesen jogosan merült fel Opponensem részéről. Arról sajnos nincsenek információim, hogy milyen viszonyt ápolt a Restauráció korszakának párizsi királyi udvarával. Ismerjük egy-két, ebből a korszakából származó portróját, amelyek az udvari arisztokrácia képviselőit örökítették meg (pl. Coigny hercege, Angoulême hercegnője), ugyanakkor a végrendelete alapján kirajzolódó szerénysége arra enged következtetni, hogy távol tartotta magát az udvari világtól és versailles-i éveiben inkább az *ancien régime* nosztalgiájában keresett menedéket. Természetesen a további kutatások még számos új információval gazdagíthatják e kevésbé ismert magyar származású francia festőnő életrajzát.

Az „Európa beteg embere” kifejezés valóban kissé anakronisztikusan hat a 18. századi szövegkörnyezetben. Ugyanakkor a találó hasonlattal kifejezett jelenség – vagyis az Oszmán Birodalom hanyatlása – eléggé közismert jelenség volt, és a korabeli diplomáciai levelezések tele vannak az ilyen és ehhez hasonló képes elnevezésekkel. Egyébként a korra vonatkozó nemzetközi szakirodalom is nagyon gyakran retrospektív módon használja a kifejezést.

A jegyzetek pontosságára, illetve azok túlzott használatára és az önisméltásra vonatkozó kritikai megjegyzéseket, azok tételes és pontos listáját fenntartások nélkül elfogadom és igyekszem a dolgozat átdolgozott és javított változatában felhasználni. A 980 tételből álló jegyzetapparátus koherenciájának és logikus rendszerének kialakítása elég nagy kihívást jelentett a dolgozat elkészítése során, és sajnos a többszöri átolvasás ellenére is maradtak a

szövegben ismétlések és pontatlanságok. Néhol szándékosan ismételtam fontosnak tartott idézetet vagy jegyzetet, másutt pedig az önismétlés kevésbé tudatosan valósult meg. Mindenesetre Opponensem figyelmének köszönhetően nagy segítséget kaptam a további munkához.

Hahner Péter bírálatában viszonylag részletesen szól a feudalizmus fogalmáról. Anélkül, hogy a marxista történészek számára oly kedves feudalizmus-viták emlékét felidézzem, csupán annyi megjegyzésem volna, hogy a fogalmat igyekeztem ideológiáktól mentesen a maga tárgyilagos értelmében használni. Magam részéről leginkább a szó 18. századi, Henri de Boulainvilliers és Montesquieu által megfogalmazott rendi politikai kormányzat (*gouvernement féodal*) értelmében szeretem használni, bár ezt nehéz megkülönböztetni a modern fogalomhasználatától.

A francia szövegek magyarra való fordításában nagy tapasztalattal rendelkező Opponensem egyaránt hasznos javaslatokkal szolgált nemcsak a régi francia forrásszövegek magyarra való átültetésében, vagy az *ancien régime* bonyolult hivatalcímeinek, illetve a francia nemesi családnevek helyes megfelelőinek megtalálásában, hanem a lengyel uralkodók helyes névhasználatában is. A bírálatban található további pontosítások, helyesírási hibajegyzékek és stilisztikai csiszolgatások további nagy segítséget nyújtanak a végleges kézirat elkészítéséhez, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni!

Penke Olga opponensi véleményét olvasva kettős érzés fogott el: egyrészt megfiatalodva éreztem magamat a régi szegedi egyetemi éveimben elkezdett kutatásokra gondolva, amelyeket az Ő gondos vezetése alatt folytattam, másrészt nagy öröm, hogy a több mint húsz évvel ezelőtt felállított hipotéziseimet e jelenlegi dolgozatomban sorra sikerült levéltári és könyvtári kutatásaim eredményeivel alátámasztani és bebizonyítani. A hosszú folyamatot, amely a feltevésektől a kutatásokon és előpublikációkon keresztül a kész dolgozatig vezetett, senki más nem ismerheti jobban, mint Opponensem. Ezért azt gondolom, hogy az Ő szerepe már a témaválasztás és a kezdeti kutatások szempontjából is meghatározó volt, és ezért nagyon hálás vagyok Neki.

A 18. századi irodalomtörténet neves szakértőjeként természetes, hogy Opponensem elsősorban e diszciplína felől közelítette meg a dolgozatom eredményeit. Megállapításai közül azokat szeretném kiemelni, amelyekben a felvilágosodás századának nagy irodalmi emlékirataihoz hasonlítja az általam vizsgált szerző műveit. Az irodalmi és történeti források összevetése és összekeveredése egyébként a század egyik jellegzetes vonása volt, és Penke Olga kandidátusi értekezése, valamint annak könyvalakban is napvilágot látott változata (Penke Olga: *Filozofikus világtörténetek és történetfilozófiák*, Balassi Kiadó-Budapest, 2000.)

szintén egy az irodalom és a történelem határmezsgyéjén elhelyezkedő műfaj – nevezetesen a filozofikus történetírás – jellegzetességeit vizsgálta. Tulajdonképpen François de Tott maga is Voltaire és Montesquieu műveinek buzgó olvasója volt, és visszaemlékezéseiben egyértelműen lándzsát tört egy új történelemszemlélet, a filozofikus történetírás szükségessége mellett.

A báró a felvilágosodás embereként igen érzékenyen reagált a kor eszméire, amint ezt igyekeztem a dolgozatomban is bemutatni, de reményeim szerint a további kutatások is igen ígéretesnek tűnnek. Ennek illusztrálása céljából két konkrét példát hoznék fel a közelmúltból. Tott és Voltaire kapcsolatáról megemlékeztem a disszertáciomban is, de annak benyújtása óta egy újabb fontos forrásanyagot – nevezetesen a szentpétervári Bibliothèque Voltaire-ben őrzött, a neves filozófusnak Tott báró által elküldött kéziratait – ismerhettem meg, amely fontos kiegészítő információkat hordoznak a két gondolkodó szellemi kapcsolatával kapcsolatosan. Szintén hiányzik a dolgozatomból az a gondolatmenet, amelyben Rousseau eszméinek Tott gondolkodására gyakorolt hatását vizsgáltam egy nemrég elkészült tanulmányomban, amelyet a neves filozófus egyik jubileumi emlékülésén olvastam fel nemrégiben. Ebben meglepő hasonlóságokat fedeztem fel a két gondolkodónál a klímaelmélet, a politikai rendszerek, a természeti állapot, a despotizmus gondolatkörében, annak ellenére, hogy a két személy között valószínűleg nem állt fenn olyan kapcsolat, mint Voltaire esetében .

Opponensem jogosan feltételezi, hogy Tott ismerhette Paul Rycaut angol utazó-történetíró-diplomata művét. Noha a báró forradalom idején elkobzott könyveinek jegyzékében nem szerepel a mű, nehezen képzelhető el, hogy a keleti útleírásokat jól ismerő báró ne olvasta volna e meghatározó jelentőségű munkát. A szakirodalomban egyébként kész ténynek tekintik e hatást és Tott bárót egyenesen Rycaut követőjének is tekintik (pl. Aslı Çırakman: *From the "terror of the World" to the "sick Man of Europe": European Images of Ottoman Empire and Society from the Sixteenth Century to the Nineteenth*, Peter Lang Publishing, New York-Washington-Baltimore-Bern-Berlin-Brussels-Vienna-Oxford, 2005. p. 204.).

A keleti despotizmus elméletét a felvilágosodás filozófusai számos változatban elemezték, kritizálták és – ahogyan ezt Opponensem két példán keresztül érzékeltette – később gyakran saját véleményüket is felülvizsgálták. Montesquieu és Voltaire művein keresztül jól lehet látni e fogalom változásait és hasonló eredményre juthatunk Rousseau esetében is. Amit feltétlenül szerettem volna a dolgozatomban kihangsúlyozni, az Tott báró e vitatott kérdésben játszott szerepe volt. Mivel Rycaut-hoz hasonlóan ő is olyan utazó-író-

diplomata volt, aki személyesen is megismerhette a közel-keleti társadalmak életét, sőt tanulmányozta nyelvüket és civilizációjukat, mindenképpen a szakértő alaposságával érvelhetett ebben a filozófiai vitában. Ugyanakkor az elmélet mögül könnyen ki lehet bontani azokat az aktuálpolitikai megfontolásokat is, amelyek döntően befolyásolták az író személyét. Penke Olga opponensi véleményében utal még a báró magyar gyökereire, és az esetleges közvetítő szerepére bizonyos kéziratok (pl. Mikes Kelemen „Törökországi levelek“ című műve) esetében. Az erre vonatkozó kutatásaimat sem tekintem lezártnak és remélhetőleg Tott és apja ilyen jellegű tevékenységéről talán többet is megtudhatunk majd a nem olyan távoli jövőben. Szintén reményteljesnek tekintem az Opponensem által is hiányolt, Tott által készített térképek azonosítására irányuló kutatásokat. Ezt valószínűleg átfogó török-magyar-francia kutatások tehetik eredményessé. Egyébként több Tottnak tulajdonított – leginkább hamis – térkép is felbukkant nemrégiben az internetes antikváriumokban, egyszer pedig a Gyulai Vármúzeumban volt alkalman megcsodálni egy szintén neki tulajdonított térképet... Külön szeretném megköszönni Opponensem bibliográfiai rendszerezésre vonatkozó javaslatait, tanácsait, valamint a dolgozat egészére vonatkozó hasznos megjegyzéseit. Ennek megfelelően igyekszem az irodalomjegyzéket a jegyzetapparátussal teljes összhangba hozni és a későbbi kötetet mindenképpen szeretném a javasolt névmutatóval is ellátni.

Végezetül engedjék meg, hogy még egyszer hálásan megköszönjem Opponenseim észrevételeit és gondolatait, amelyek jelentős mértékben elősegítik a tervezett könyv elkészítését. Végezetül köszönöm az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Történettudományi Intézetének, valamint előző munkahelyemnek, a Nyugat-magyarországi Egyetemnek és valamennyi segítőkész kollégámnak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott támogatását.

Szombathely, 2014. január 6.

Tóth Ferenc